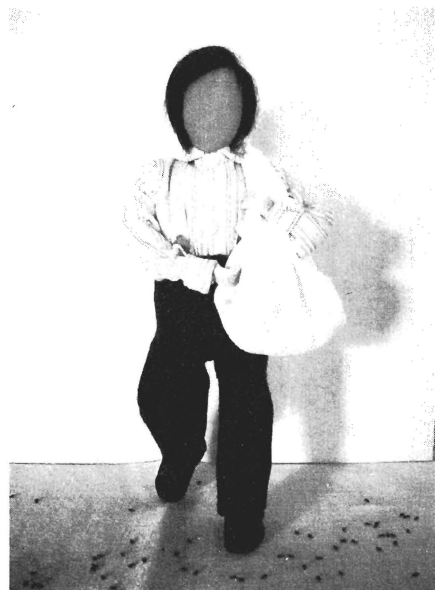

Lavuraziun dil glin

Dapi onns hai jeu adina giu l'idea da far inagada las figuras sur dalla cultura dil glin. Aschia ein ellas vegnidas realisadas igl onn 2007.

Il semnader

Entochen 1957 eisi vegniu cultivau il glin cheu tier nus en la Val Tujetsch. Jeu seregordel aunc fetg bein co il bab cun ina ruasseivladad – gie ins schess bunamein devoziun – semnava igl èr da glin. Quella lavur fuva fetg impurtonta. Semnav'ins memia spess ni memia pauc, deva ei buca in bi glin. Fuva quei in bi mirar la stad, cu il glin flureva. Ei duvrava 100 dis entochen ch'il

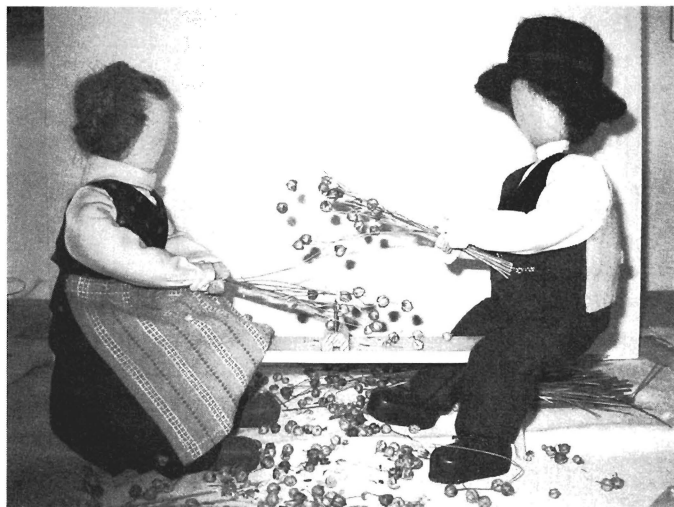

glin fuva madirs. Lu vesevan ins strusch ina flur pli, mo plein borlas. Lu fuva il glin madirs per la raccolta.

Jeu havevel 5 onns. In bi di da stad sundel jeu ida da Flurin si sper in èr da glin ora e vesend quellas bialas flurs blauas, haiel priu in pugn plein da quellas per purtar alla mumma. Secapescha che l'entira plonta cun ragisch e tut era en mes mauns. La plonta glin lai buca scarpar giu sco las flurs dils praus. Cun in quet mavel jeu encunter casa per saver schenghegiar alla mumma las bialas flurs blauas. Mo la mumma ha giu negin plascher da quei. Sevilau bravamein e lu manegiau, paupra sch' il pur da quei èr hagi viu ch'jeu hagi engulau quei e miu batlini vegni ad esser bia pli cuorts. Fetg tresta e cun schliata cunscienza sundel jeu ida en casa e sun s'imaginada, co quei batlini cuort vesi ora, quei detti peis freids gl'unviern.

Sburlar glin

Il settember vegneva ei tratg ora glin. Il glin vegneva buca tagliaus giu sco il graun . Per l'ina haveva il glin ina ragisch fetg cuorta, per l'atra tunscheva il fil tochen ella ragisch. Il medem di vegneva ei sburlau glin, quei vul dir las borlas vegnevan sfiladas dils costs. Cheutier duvravan ins in baun che possedeveva enamiez in petgen da fier. Da mintga vart dil baun seseva ina persu-

Sburlar glin

na, la quala treva in pugn plein plontas glin tras quei petgen. En quei mument devan las borlas e la feglia giu sin ils blahs ch'eran rasai ora suten.

Da gliez temps possedeava Tujetsch in pèr mulins e leu fuva il pisun e tut quei ch'ins duvrava per far ieli. Quel ve-gneva duvraus per cuschinar e sco medischina.

Vannar glin

Aunc quei di vegnevan las borlas vannadas. Quei vul dir cun il mulin da vannar vegnevan las borlas schubergiadas dalla feglia. Las borlas vegnevan lu rasadas ora sin in blah senza cantuns sils praus per schar seccar. Cheu giavischava la pura 8-10 dis bial'aura. El sulegl madiravan las borlas e sesarvevan ed il semglin curdava ora. Mintga sera vegneva ei tgrau giu e purtau puspei tut en clavau e l'auter di puspei rasau ora tut sil frust e quei entochen che tut las borlas eran aviartas. Las borlas aviartas e seccas vegnevan mischedadas cun sal e dasas als tiers. In ton dil sem vegneva reservau per puspei saver semnar la primavera e cun tut igl auter vegneva ei struclau ora ieli.

Cuntinuaziun suonda

Vannar glin

Puzzar

Fuva il glin sburlaus vegneva ei fatg monas, las qualas ins ligiava cun finas tortas. Pertgei cun tortas? Ligiassen ins cun il glin sez, dessen las monas dapart suenter il puzzar. Puzzar vul dir, ins caveglia las monas en in puoz, suravi aissas e crappa, lu mirar che tut seigi cuvretg bein cun aua. Da gliez temps possedeveva mintga pur in ni dus puozs. Treis jamnas ruassava il glin lien. Jeu seregordel aunc bein, sch'ei fuva bial'aura, stuevan nus affons ir ora sils puozs (quei fuva si Flurin) e mirar ch'ei seigi avunda aua lien. Cass cuntrari alzav'ins si l'aissa ni il crap che

stuppavan il dutg e lu schar ir en aua. En quellas treis jamnas lumiava il cost dil glin. Lu vegneva il glin tratgs ord il puoz. Ei vegneva aunc fatg ina controlla avon, schebein il glin seigi puzzaus avunda. Jeu audel aunc oz la mumma a schend: «O lein aunc schar el 2-3 dis». Lu fuva ei aschi lunsch ch'il glin vegneva tratgs ord il puoz. Las monas stattan aunc si dretg (a runa) tochen l'auter di per schar digrar giu l'aua.

Stemnar glin

Sin in prau nua che fuva gia fatg il risdiv e che pusava in tec rasavan las dunnas ora il glin satellat en bialas sdre-

Tresa Berther-Deragisch vid puzzar e stemnar glin

mas. Las davosas teglias vegnevan messas en crusch. Cheu giavischava la pura bial'aura ed inaga plievgia, la quala sblihaveva il glin e quei deva lu in bi glin mellen e lom. Fuva il glin lu schetgs e secs avunda, vegneva el mess en blahs e cavegliaus tut sut tetg per lu pli tard saver fullar ni brahar el.

Fullar/brahar

Da gliez temps possedeveva Tujetsch in pèr falluns. Jeu seregordel da quel a Rueras ed a Sedrun. En auters loghens fuva la braha en funcziun. Ei deva duas differentas sorts. Ina ch'ins steva sin peis e l'otra saveva ins seser duront la lavur. Il fullar era ina lavur stentusa tut-tavia el fallun plein puorla e canera. Lu haver bien quitau dalla detta, pauper ti sch'ins vegneva sut in pisun en cun ella! Mo la lavur va bia pli spert che cun la braha. Braunca per braunca vegn messa sut ils pisuns en e pitgau e smaccu entochen ch'ella ei loma. Ei il glin puzaus e seccaus bein, va la lavur bein

Barla Turtè Giossi-Cavegn vid la lavur stentusa.

ord maun. Cass cuntrari va ei mal, ei vegn petta, quei vul dir il lenn sedistacca buca bein dil glin. Bugen haves-sel sco buoba era gidau a fullar, mo cheu astgava buca in affon esser dentuorn. Fuva memia malsegir. Da 2-3 buordis glin resta ussa aunc in grev buordi, il qual sto lu pli tard vegnir spat-

laus. Per duvrrar il fallun vegneva ei dau al possessur dil fallun tontas e tontas brauncas glin. *Gion Antoni Venzin da Rueras scriva il suandont: 50 brauncas ei in «mais». Per mitga «mais» sto vegnir dau 4 brauncas «fulladira», la taxa per duvrrar il fallun.*

Lavurs dils purs e dallas puras avon onns

tschunavla part
Sep e Barla Monego-Venzin

Spatlar

Per quella lavur duvrava ei in pei da glin ed ina spada. En in`aissa da 30 sin 80 cm fuv`ei fatg en ina spunda da 60-65 cm aulta. La spatlunza seseva sin ina suppia dasperas e stenda culs peis sill`aissa giun plaun, pitgava ella cun la spatla sur la braunca glin (quei ch`ins po tener enta maun) giu. En quei mument curdavan las restas e teglias naven. Sch`il glin era secs, siglievan restas e puorlas sin tuts mauns. Mender er`ei, sch`il glin era humids ni haveva resta rentada. (buca puzzau bein.) Entrar spatlar vegneva la schuengia ed entras spatlar da fin las restas naven. Schuengia e restas vegnevan aunc inagada spatladas e quei deva lu pér il

material per ils blahs da fein. Tut vegneva duvrau si bein e scosauda. Tragt ellas miardas vegneva ei nuot! Il spatlar fuva ina lavur da cuminsonza. Cheu vegneva ei gidau in l`auter entochen che tut fuva en uorden. Cun quei ch`era spatlau beinavunda vegneva ei fatg poppas, quei vul dir 5-6 brauncas devan ina poppa, 10 poppas devan lu in mais. Jeu seregordel che la mumma scheva: «Ussa vai ju aunc se surtgombras ina scatla cun 50 puppas (= 5 mais), quei sas te lu luvra se in de, i dat in batlini.» Luvrau si haiel aunc oz buca, mo in pèr poppas haiel el Museum La Truaisch sco mied d`instrucziun ed in pèr vid la roda da filar.

Il spatlar

La lavur da spatlar era buca en tuts graus aschi biala e poetica sco *G.H. Muoth ha giu scret igl omn 1868*. Cheu ina strofa.

*Spatla pia
Cun legria!
Glin fin
Bein spatlau
Ei miez fillau.*

Tscharschar

Cheu duvravan las puras grops e fins tscharieschs.

Quei era in' aissa da 40-70 cm liunga e 10-16 cm lada. Enamiez quella sesanflava in barschun da guotas fier. Sisum e giudem l' aissa er' ei tagliau ora ina ruosna per ch' ins sappi tener ella bein enta maun e giudem vegneva ei ligiau en atraviars in lenn rodund per saver

fitgar ils peis sissu, sinaquei ch' ins hagi ina buna posizion per quella lavur. Cheu vegneva braunca per braunca tratga tral tschariesch, gl' emprem las groppas e suenter las finas, tochen che tut era bi e neidi. Lu vegneva ei puspei fatg bialas e finas poppas e mess ellas en ina canastra, suenter giun tschaler e lu gl' unviern vegneva ei filau. Pertgei giun tschaler ch' ei era aschi humid? Pli ditg en tschaler e pli loms e neidis ch' il glin fuva per filar. Ils rests che seresultavan da tscharschar vegnevan mess tier la schuengia e las restas. Il proverb: *Trer la gliend tral tschariesch* vegn da quella lavur, era cheu vegnevan las cumars, vischinas, soras, ondas e tattas a gidar, e lu vegnevan ellas sissu tut quei che curreva e passava el vitg ed ella val!

Il spatlar

Lavurs dils purs e dallas puras avon onns

sisavla part

Sep e Barla Monego-Venzin

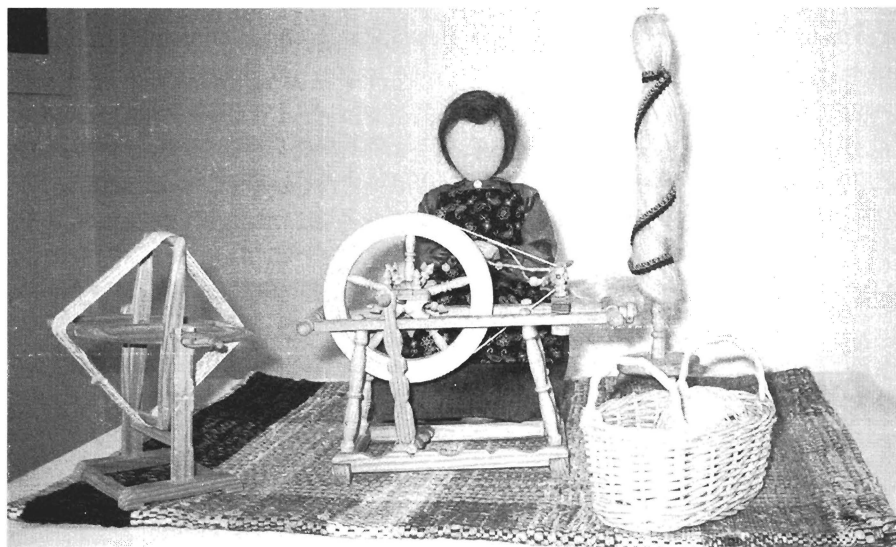
Filar

In vegl proverbi secloma: *Sez filau e sez tessiu, dat il meglier vestgiu*. La ramur dalla roda da filar regorda mei dil temps d'affonza. Cu nus affons eran a letg, prendeva la mumma neunavon la roda da filar e filava aunc tard viaden ella notg. Cun la ramur dalla roda sedurmentavan nus en. Jeu quetel d'udir aunc oz quella biala melodia.

Filar glin ei buca caussa da mintgina. La launa filan ins fetg tgunsch e bein, mo il glin ei buca aschi loms sco la launa. Ei dat lu savens nuvs e la detta endira giudlunder. Vischigias e schlupparidas eran programadas, perquei pendeva la filunza ina scadiola d'alumini

cun aua vid la rama dalla roda da filar ed aschia saveva ella bugnar la detta duront quella lavur.

Tier la roda da filar s'udeva aunc ina rucca. Vid quella vegneva il glin pendius si, pér lura saveva ins entscheiver a filar. Cun ina corda ligiavan ins 3 poppas glin vid la rucca e per ch'ei detti negin scumbegl, vegneva ei ligiau cun in pindel da seida luc entuorn (mira fota). Con ledas ein las casarinas stadas pli tard da saver tarmetter en fabrica il glin per schar filar! In levgiament per quella lavur, mo l'enconuschientscha da quella lavur ei ida a piarder. Tgi sa aunc oz filar glin? Jeu havevel aunc empiri da buoba in tec da filar

Il filar

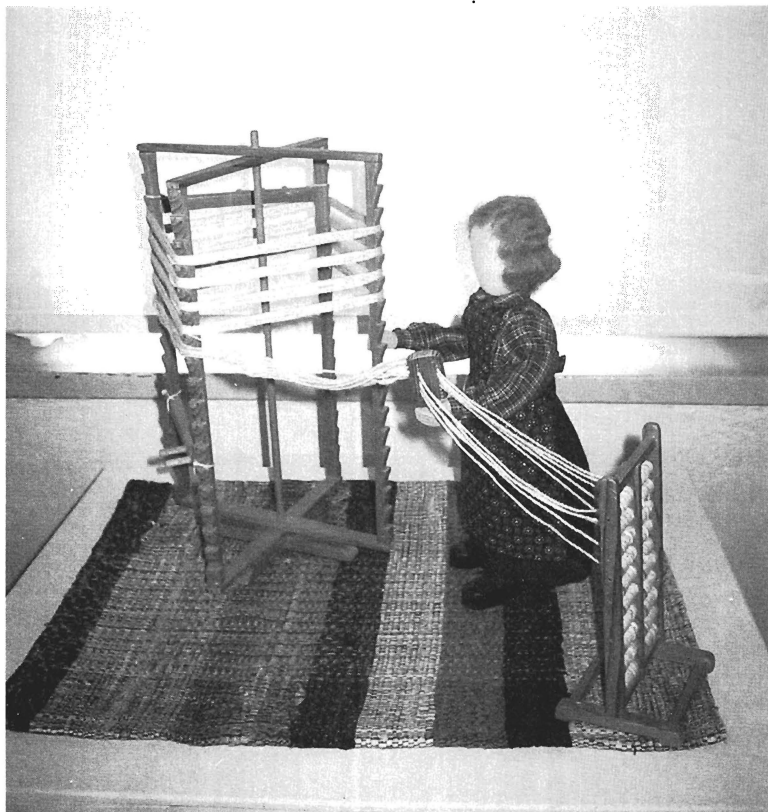
glin, mo sch'jeu savessel aunc far oz quei... Suent'er il filar ve-gneva ei fatg maseinas. Cheu duvravan ins in scav (asp, plitguira, mira fota) Las maseinas vegnevan lu bugnadas en e pendidas sin la palera per schar schigiar e sblihir. Lu vegnevan ellas puspei el scav per lu saver far si speuls gronds per urdir.

Urdir

Quella lavur duvrava gronda pazienza e concentraziun. Cheu duvrava ins la plitguira ni la geina d'urdir cun ils

speuls (20) ed il scav ni igl asp d'urdir. (mira fota). Cun quella lavur vegnevan la lunghezia (10-40 m) e la ladezia (200-700 fils) fixadas. Lu duvrava ins aunc la spada d'urdir, la quala haveva 20 ruosnas per metter ils fils dils 20 speuls leu atras. Constattevan las mesiras, la lunghezia e la ladezia, preندهva ins naven il glin dil scav. Per buca dar scumbegls da fils, fageva ins ina terschola. Lu era tut bein preparau per saver trer si il talèr.

Cuntinuaziun suonda.

Igl urdir

Teisser

Fuva la lavur « *urdir* » finida, havevan ins 2 bialas terscholas ni cadeinas da fils (mira fota 1). Quellas vegnevan cavegliadas en la gliesta da lenn davos il taler, lu vegnevan 4-6 fils mess el *risti* (mira fota 2 e 3). Ussa duvrava ei 4 gidontras per saver trer si la teila (mira fota 4). Era ei aschi lunsch, preparava ins ils glietschs, 2 ni 4 (fota 5). Era tut aschi lunsch, stuevan ils fils vegnir tratgs cun in special crutsch atras ils « *egls* » (fota 6 e 7). Era quella lavur finida, montavan ins la cassa cun il petgen da teila vi sin il taler e puspei cun il crutsch special treva ins ils fils tras il petgen da teisser. Ins haveva da quei da 280-780 fils, dependeva tgei ch'ins vuleva teisser: batlinis, schigentamauns

Foto 2: cavegliar ils fils en il risti.

Foto 1:
Far la tarschola

Foto 3: Ina part ei bein cavegliada en il risti.

ni teppis. La davosa lavur era ligiar ils fils davon il taler (fota 8). Ussa saveva ins pér entscheiver a teisser.

Trer si in taler duvrava temps e pazienza. Ussa capeschel jeu la mumma : Cu nus mavan en stiva persuls clamava ella adina «*Schai sta els fils!*» Jeu seregordel aunc, cu ella tesseva, sesevel jeu sper il taler. Per mei era ei memia monoton mo alv per batlinis. Lu schevel jeu mintgaton: «*Mumma,fo ussa cun tgetschen*». Lu manegiava ella: «*Bueba, quei cuesta!*» Gie il schar dar color il glin custava ni era cumprar mangola colorada. Da gliez temps eran ils raps fetg scarts. Era ina regurdientscha ei aunc oz fetg presenta, cu nus affons stuevan tagliar teilas per saver teisser

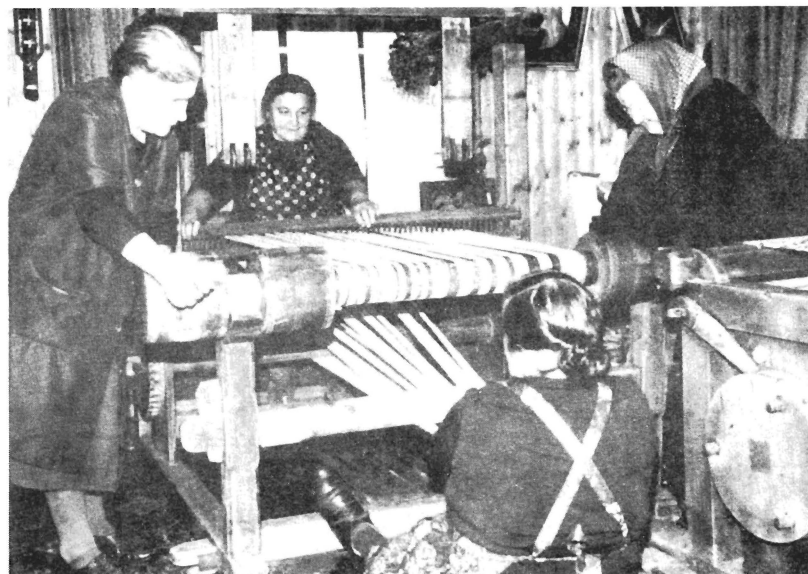

Foto 4: Trer si la teila. Margherita Venzin cun sias feglias Catrina, Johanna e Martina.

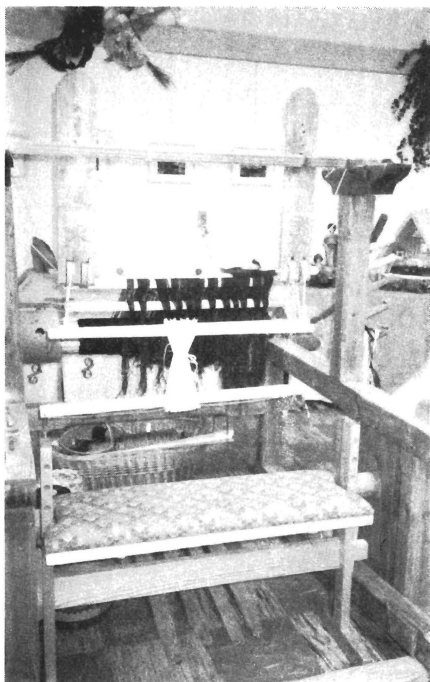

Foto 5: Ils letschs ein preparai.

ils teppis. Quella lavur era stuncelentusa ed ei ha dau beinenqual larma!
Jeu sperel ussa cun quella lavur da haver svegliau a bein enqualin igl interess ed il plascher per la lavur e cultura

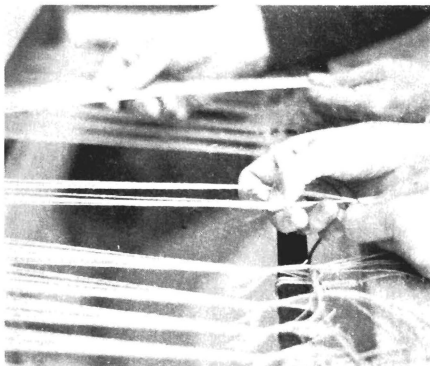

Foto 8: Ligar ils fils davon il taler.

Foto 6: Ils fils vegnan tratg tras las «caultschas» (Litzen).

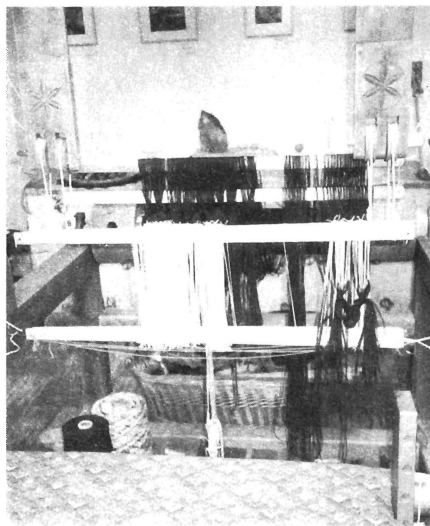
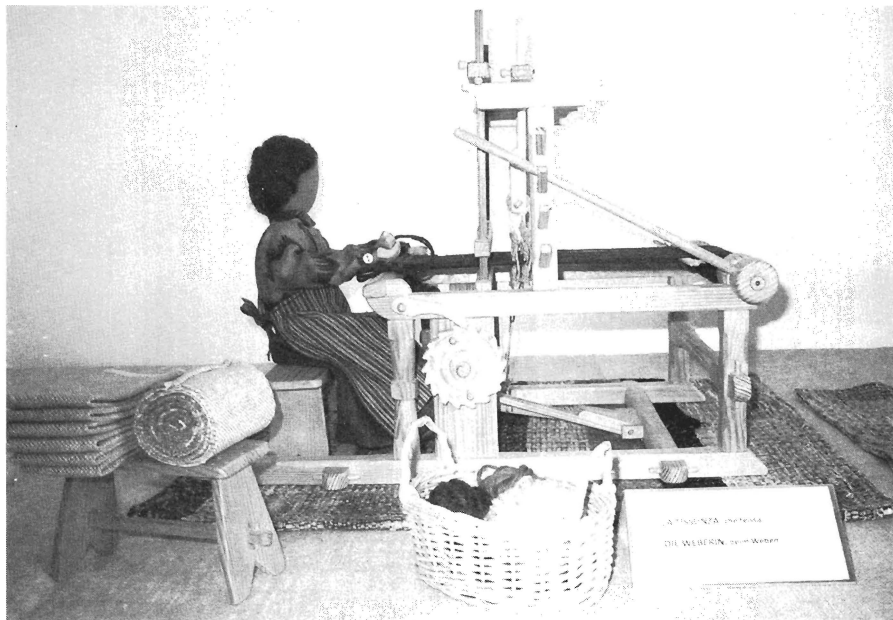

Foto 7: Trer ils fils cun in crutsch atras ils «egls».

da pli baul. Ei fagess grond plascher da saver beneventar enquala persona el Museum La Truaisch e leu savessel jeu declarar aunc pli detagliadamein sur da tut il far e demanar da pli baul.

La lavur sur dil glin ei buca aunc a fin. Sur dil far ora ieli dat ei aunc empau da scriber, mo cheu fetschel jeu ussa ina pausa e pli tard dat ei ina cuntinuaziun.

Il museum La Truaisch a Sedrun presenta ina interessanta exposiziun

Leu nua che la vestgadira da pli baul fuvava exponida el museum La Truaisch a Sedrun, ei da veser ussa ina interessanta exposiziun davart l'elavuraziun dil glin. Utensils, documents e fotografias documenteschan ina cultura che s'auda allas annalas.

Il museum La Truaisch a Sedrun en Val Tujetsch resplenda en emprema lingua la historia locala. La curatura Barla Monego-Venzin e siu team sestentan d'actualisar regularmeins las differentas partiziuns. Denter quellas s'auda la biela exposiziun da cristallas e mineralias dalla val, mo era las differentas partiziuns che documenteschan la veta dil mintgadi da Tuatschinas e Tua-tschins. Aschia ein da veser cheu mobiglias, vischala, utensils, uaffens e costums da pli baul. Tgi che fa cheu ina viseta sa la fin finala far in'impresiun co in tener-casa ni in simpel luvratori veseva ora pli baul.

Il glin – ina fascinaziun

En vesta alla stagiun da stad ha il museum realisau ina nova exposiziun permanenta. «Las figuras cun la vestgadira da pli baul perschudevavan buca nus. Per quei motiv essan nus sedecidi da brattar quella exposiziun cun ina revista davart l'elavuraziun dil glin pli baul en Val Tujetsch», di Barla Monego-

Cun agid da figuras ed utensils en miniatura, mo era tals ella grondezia o riginala, vegn la lavur d'antruras vid il glin documentada el museum La Truaisch a Sedrun.

Venzin. Sco en pli u meins tuttas autras regiuns muntagnardas era la cultivaziun dil glin ina part integrala da mintga menaschi puril. Sin ina u pliras aras vegneva quel cultivaus aschia ch'el surveva silsuenter a differentes intents. Ils fils dil glin vegnevan nezegiai per la producziun da vestgadira e da pons, il sem dil glin surveva sco ieli da cuschinar. Barla Monego-Venzin enconuscha l'entira elavuraziun aunc digl agen menaschi: «Il glin vegneva apprezziaus fetg, ei era la luschezia da mintga casarina da saver far enzatgei bi e special

Foto digl onn 1942. Dumnas vid sburlar il glin en Val Tujetsch. mad

cun quels fils prezios. Mei ha quella lavur e tecnica adina fascinau. Ella ei ina bellezza regardientscha da pli baul.» Avon ch'ina rassa ni in batlini saveva vegnir realisaus el decuors digl unviern, era ina liunga e seriosa procedura dalla cultivaziun e tgira dil glin necessaria. L'exposiziun el museum La Truaisch dat ina grondiusa investa els differents pass dall'elavuraziun. Per quei intent surveschan buca meins che 13 figuras fatgas dils consorts Sepp e Barla Monego-Venzin da Rueras. La teila ch'ei vegnida duvrada persuentar ei da pli baul, per part schizun ord glin. Uten sils en miniatura e grondezia originala muossan l'entira procedura. Da veser ein denton era teilas da glin da pli baul fatgas en Val Tujetsch.

In pass suenter l'auter

«En Val Tujetsch ei il glin vegnius cultivaus entochen igl onn 1957», relata Barla Monego. Treis meins haveva el da crescher, silsuenter suandava la procedura dalla raccolta. Il settember vegneva el tratgs ora. Cun tagliar el havevess ins donnegiau ils fils egl intern. Il medem di vegneva el sburlaus. Quei succedeva cun agid d'in reffel. Las borlas vegnevan allura exponidas plirs dis el sulegliv entochen ch'ellas eran sesaviartas ed il sem en quellas saveva vegnir rimnaus. Il sem surveva allura per semnar danovamein igl onn vegnent, ina buna part denton era per la produziun d'ieli. «Quei era in grondius ieli da cuschinar», seregorda Barla Monego. La produziun da quei ieli succe-

deva cun gronda precauziun, dabia exeprientscha era necessaria per contonscher il resultat desiderau. Ils stumbels dil glin vegnevan ligiai cun tortas en faschs e lu deponi rodund treis jamnas en aua ruasseivla. Silsunter vegneva quel rasaus ora sil prau e sechentaus. Il pass suandont vegn numnaus braha. Il glin sechentaus vegneva ruts en in falun. Cheutras vegnevan ils fils alla glisch. Per eliminar las restonzas dils stumbels stueva il glin allura vegnir spatlaus. La fin finala vegneva el tratgs atras il tschariesch. Per far quella lavur s'entupavan pliras dunnas e da quella procedura deriva lu era in bi proverbi. Atras il tschariesch vegneva bein tratgs il glin, mo cheu vegneva era brattau ora informaziuns davart vischinas e vischins. La fin finala stueva il glin veg-

nir filaus per saver survir al davos pass, la producziun da textilas ch'ins numna urdir e teisser. Ord glin vegneva fatg pli baul oravontut ponns, teigias da letg, camischas e blahs. Sin in'ara raccolta-va il pur ca. 1,25 kg sems dil glin, il glin sez tunscheva per producir 12 entochen 15 meters quadrat teila. Tenor informaziuns da Barla Monego s'auda la cultivaziun dil glin en Svizra tier il vargau. En autras tiaras sco la Frontscha, l'Ungaria ni l'America dil sid sespleiga la producziun a moda pli u meins industrialia.

Il museum La Truaisch a Sedrun ei aviarts mintga mardis, venderdis e l'emprema dumengia da mintga meins mintgamai dallas 15.00 entochen las 18.00.